

САДИБНА ЗАБУДОВА ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ ПОСАДУ ГОРОДИЩА КОРОВЕЛЬ У X – НА ПОЧАТКУ XI ст.

Виникнення і формування посадів давньоруських міст та протоміських центрів залишається однією з актуальних проблем історії та археології. Важливою археологічною ознакою посадів є характер забудови їх території. Як правило, площі посадів значно перевищували територію дитинців та городищ. За археологічними даними, міські посади забудовувалися рядами індивідуальних садиб, створюючи вуличну систему планування міста. До складу садиб поряд з житлом і ремісничими майстернями входили хліви, комори та інші господарські будівлі¹.

Відкриті посади торгово-ремісничих поселень, погостів, дружинних таборів мали свою, відмінну від міста, внутрішню топографічну структуру та садибну забудову. Незважаючи на те, що вони значно менше вивчені, ніж міські посади, інформація про них постійно поповнюється.

Один з таких посадів досліджується на Шестовицькому археологічному комплексі в ур. Коровель, південніше с. Шестовиця. Тут розташоване городище площею 1 га, північніше – посад площею 25 га та на захід від них – поділ площею 15 га². З 1998 по 2009 рр. експедицією Інституту археології НАН України та Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка під керівництвом О. П. Моці та В. П. Коваленка проводяться археологічні роботи на шестовицькому посаді, що досліджується двома основними ділянками. За 200 м на північ від городища розташований розкоп № 1 та за 500 м у тому ж напрямку розкопи №№ 3 – 23 і траншея № 1 (північна ділянка посаду). На північній ділянці посаду з 1998 по 2009 рр. досліджено 2244 м² площі. За результатами археологічних робіт вдалося виявити 6 жител, близько 50 господарських споруд та чотири кургани давньоруського часу.

Основною ознакою садибної забудови є наявність огорожі, що археологічно фіксується у вигляді заглиблених у материк рівчачків від її конструкції. На дослідженій території виявлено декілька ліній рівчачків від огорож, що поділяють забудову цієї частини посаду на садиби. Орієнтація рівчачків від огорож має два основні напрямки: по осі південний захід – північний схід і північний захід – південний схід. Огорожі, досліджені на розкопах, дозволяють виділити 7 садиб X – початку XI ст. Основна мета роботи – охарактеризувати садибну забудову, розділивши її на два хронологічні періоди (першу половину X ст., другу половину X – початок XI ст.) та визначити співвідношення житлової зони і досліджених тут курганів.

Садиба I досліджувалася розкопами №№ 3 (1998 р.), 5 (1999 р.), 7 (2000 р.), 12 (2004 р.), 17 (2006 р.), 18 (2007 р.) та 21 (2008 р.). З півночі вона обмежена двома рівчачками, які орієнтовані по осі захід – схід, з незначним відхиленням до півдня (розкоп № 7, 2000 р.); із заходу садиба обмежена трьома рівчачками, орієнтованими по осі північ – південь, з незначним відхиленням до заходу (розкоп № 21, 2008 р.), східну частину садиби обмежує ціла серія коротких рівчачків

© Скороход В'ячеслав Миколайович – аспірант кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

з невеликими стовповими ямками біля них, які утворюють лінію, що орієнтована по осі північний схід – південний захід (розкопи №№ 5, 17). Південну частину садиби I також обмежує значна кількість рівчачків (розкопи №№ 12 (2004 р.), 14, траншея № 1 (2005 р.), 16 – 17 (2006 р.), 18 (2007 р.), що утворюють три лінії огорожі. Їх існування вказує на перебудову південних кордонів садиби (Рис. 1). Південна огорожа орієнтована по осі захід – схід та північний захід – південний схід. По осі захід – схід довжина огорожі становить близько 30 м, а по осі північ – південь – 17 м (по північний рівчачок) і близько 20 м (по південний рівчачок). Тобто площа садиби I становила 510 та 600 м² на різних етапах її існування.

На території садиби досліджено житло (споруда № 2 у розкопі № 3, 1998 р.) розмірами 4,50 x 4,90 м на рівні материка і 4,40 x 4,55 м – по дну котлована. Житло орієнтоване стінами за сторонами світу. По кутах споруди (окрім північно-східного) та посередині північної і західної стінок виявлено стовпові ямки (діаметр 0,20 – 0,27 м). З півдня, ближче до східної стінки, виявлено вхід до житла у вигляді широкого (до 2,4 м) приямка, що плавно понижується з півдня на північ до глибини 0,60 м, у середині котловану він маркувався двома стовпами (діаметр 0,2 м). В північно-східному куті котловану розміщена глинобитна піч, що мала підквадратну форму (0,84 x 0,85 м) із заокругленими кутами. Вона гарно збереглася (висота стінок – до 0,80 м, склепіння обвалилося всередину). Піч складена із суцільної маси сіро-коричневої глини з добавкою великих шматків піщини в тісті.

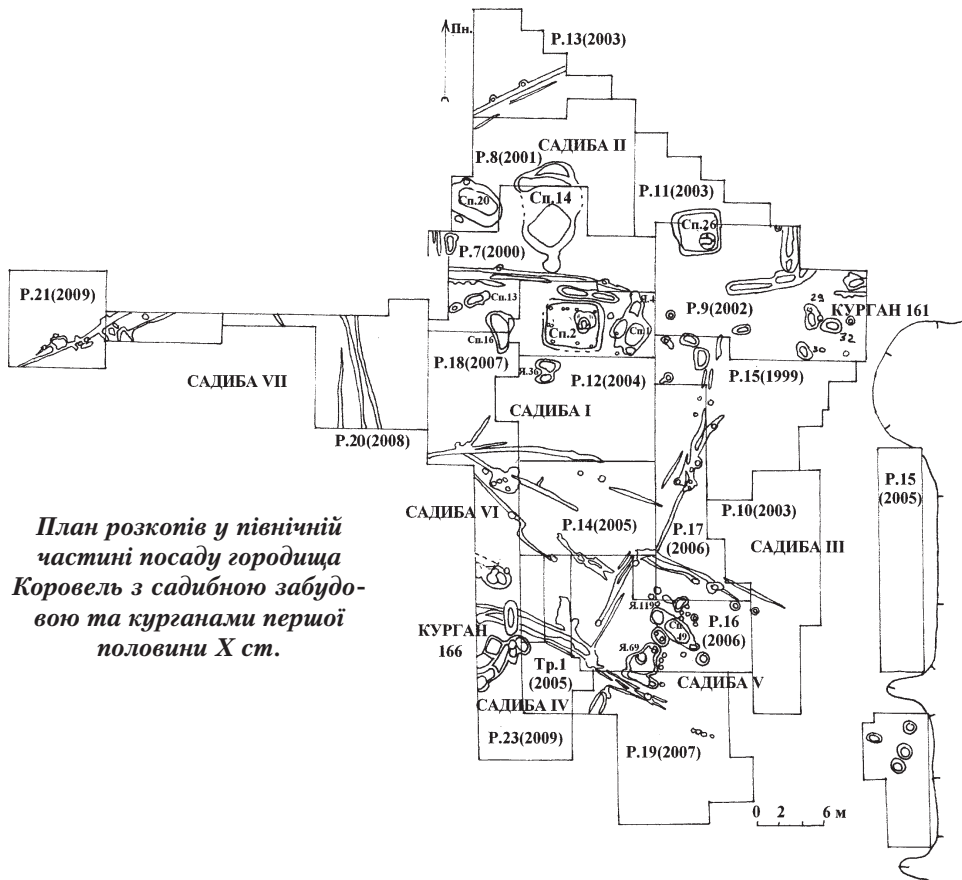
Формування печі відбувалося так: спочатку була зроблена глиняна вимостка (висотою до 0,15 м), що надалі виконувала також протипожежну функцію. В центрі її з щільно утрамбованої глини сформовано черинь (0,36 x 0,60 м). Він одношаровий, від 0,03 см до 0,05 м завтовшки, добре прокалений і закопчений, дещо розтрісканий. Тіло печі формували на каркасі з лозин. Товщина стінок від 0,20 м до 0,30 м; ширина гирла печі 0,15 м. Внутрішня її сторона сильно прокалена – до стану однорідної оранжевої маси. Вінчала піч глиняна товстостінна жаровня підпрямокутних (з округленими кутами) обрисів, що завалилась у середину печі.

Спочатку будівля існувала як напівземлянка, що мала стіни з жердин чи горбилів «у закидку» і вхід із півдня. У північно-східному кутку стояла глинобитна піч, повернута щелепами до входу. Зі споруди походять знахідки: залізні обламани вістря стріли ромбовидної форми та перетину, фрагмент залізної пластини, три шиферні пряслиця, у тому числі одне з насічками по верхній та боковій площинах, уламок оселка з сірого сланцю. За керамічним матеріалом дата існування житла – перша половина X ст.³

Через деякий час (відсутні сліди замивів) на цьому ж місці звели нове житло (споруда № 5), вже наземне, з глинобитною піччю. За площею друге житло було дещо більшим за розмірами, ніж попереднє. Його слідами і є підпрямокутних обрисів западина (5,40 x 6,60 м) навколо котловану будівлі № 2 глибиною від 0,15 м до 0,45 м, зорієнтована майже точно стінами за сторонами світу, що за керамічним матеріалом та знахідками датується другою половиною X – початком XI ст.⁴ (Рис. 2). З житла походять знахідки: уламок втулки залізного предмета, залізне шило, уламок леза сокири, фрагмент ножа, уламок серпа, шматочки залізних пластинок, шиферне пряслице, кістяна проколка. Будівля була розібрана і покинута господарями не пізніше першої чверті XI ст.⁵

Навколо обох жител існує серія господарських споруд та ям, що також належать до двох періодів існування садиби I. До першої половини X ст. відносяться господарські споруди №№ 1, 6, 13, 16 та ями №№ 3 – 5, 9, 10, 14, 15, 36 (Рис. 1). Керамічний матеріал із нижнього житла, споруд та ям представлено переважно доманжетними горщиками, орнаментованими багаторядною повільною хвилею, нігтьовими наколами та лінійним орнаментом. Такі горщики на Шестовицькому городищі зустрічаються в шарах першої половини X ст.⁶

До другої половини X – початку XI ст. належать споруди №№ 3 – 4, 32 – 34, 36 – 37, 51 та яма № 65 (Рис. 2). Керамічний матеріал, що походить з комплексів цього періоду, репрезентований круговим манжетним посудом із добре виміша-

План розкопів у північній частині посаду городища Коровель з садибною забудовою та курганами першої половини X ст.

ного тіста, без домішок шамоту, з різноманітною орнаментациєю (лінійний, нігтьовий наколи, хвильовий орнамент), що була нанесена на швидкому гончарному крузі.

З півночі від садиби I розкопами №№ 7 (2000 р.), 8 (2001 р.), 9 (2002 р.) та 11 (2003 р.) досліджена садиба II. Північна межа зафіксована трьома лініями рівчачків у розкопах №№ 8 (2001 р.) та 13 (2003 р.). Вони орієнтовані по осі південний захід – північний схід з незначним відхиленням до півдня. Із заходу садиба обмежена двома фрагментами рівчачків у розкопі № 7 (2000 р.). У розкопі № 9 (2002 р.) було досліджено два потужні ровики, що утворюють південно-східний кут огорожі. Садиба II має трапецієвидну форму, у західній частині її ширина становить – 11 м і розширюється на схід, довжина південної огорожі становить близько 30 м. Ймовірна площа садиби II може сягати близько 370 м² (Рис. 1 – 2).

На території садиби II досліджено два житла (споруди №№ 25 – 26 у розкопі № 9 (2002 р.) та № 11 (2003 р.), господарські споруди та ями.

Житла садиби II прорізають одне одного і належать до різних будівельних періодів. До першої половини X ст. належить житло (споруда № 26), яке у другій половині X ст. було перебудоване зі збільшенням розмірів (споруда № 25).

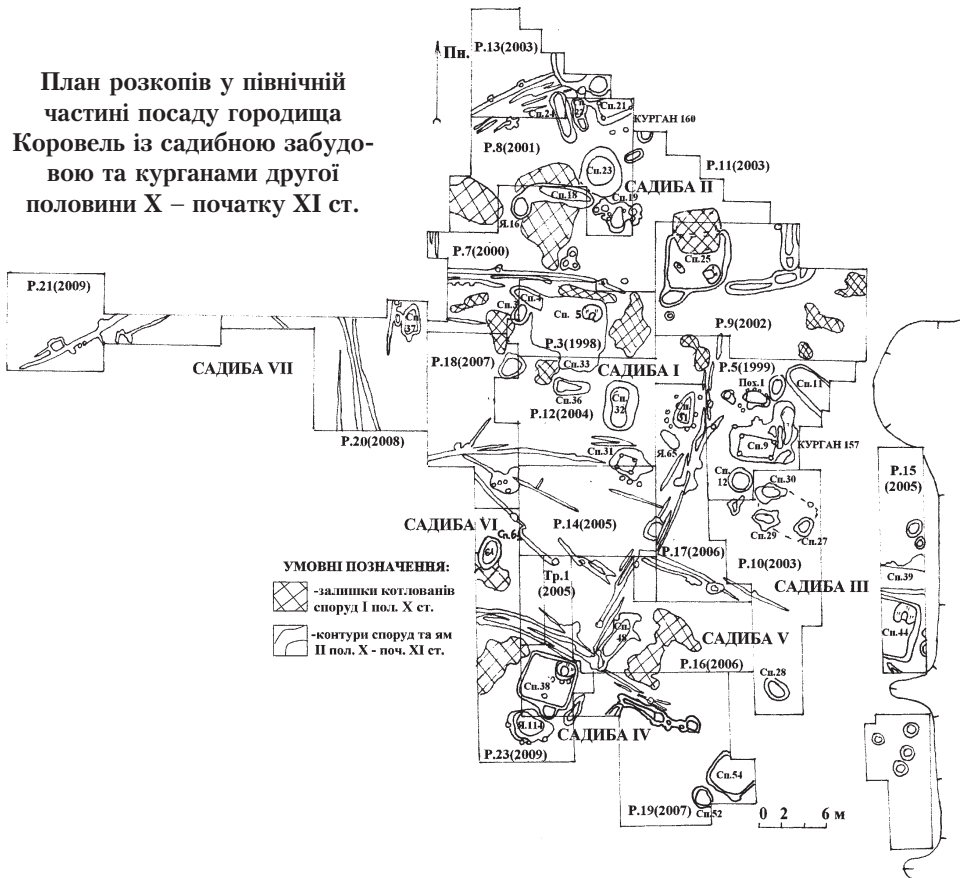
Перше житло (споруда № 26) являє собою майже квадратний котлован розмірами 3,9 x 4,1 м, орієнтований стінами за сторонами світу. По дну котлована простежені залишки глеєвої підмазки від підлоги. У південно-східному куті була глинобитна піч округлої форми (діаметром 1,25 м), повернута щелепами на захід, у тілі якої виявлено невеликі ямки від її каркасу. Піч мала три черені, що вказує два періоди її існування. Перший пов'язаний з функціонуванням першого та другого черенів, до моменту їх руйнації, а другий – з ремонтом череня та підмазкою зводу печі. З житла походять індивідуальні знахідки: 2 уламки оселків із сірого сланцю,

4 шматки кременю, кістяна проколка, виріб з кістки (гральна фішка?), залізний наконечник сулиці, на дні споруди знайдено залізну фібулу із зігнутими кінцями. За речовим та керамічним матеріалом житло датується першою половиною X ст. Судячи зі стратиграфії, споруда після припинення існування була розібрана і за-сипана.

Друге житло (споруда № 25) мало розміри 5,25 x 5,75 м по рівню материка і 4,75 x 4,75 м по дну, глибиною 1,05 м. Споруда орієнтована стінами за сторонами світу. В південно-східному куті розміщлася зруйнована піч розмірами 1,5 x 1,4 м, повернута щелепами на захід. У печі зафіксовано 2 черені, що були побудовані одночасно для більшої тепловіддачі. Житло не мало входу, зробленого в ґрунті, у котловані простежені сліди від зрубної конструкції стін, а з північного боку, там де житло прорізало заповненням попереднього котловану споруди № 26, воно було додатково закидано глеєм. Через невдалу конструкцію північної стіни житло функціонувало досить короткий час. З котловану житла походять знахідки: уламок шиферного пряслиця, невеликий шматок свинцевого предмета квадратної в перетині форми, скоба, 2 уламки цвяха. Наявність невеликої кількості знахідок може свідчити про навмисне закидання порожнього котловану, під час якого і потрапили випадкові знахідки. За керамічним матеріалом житло датується другою половиною X ст. ⁷

За 9 м на захід від жител була досліджена споруда № 14, що мала котлован неправильної форми, витягнутої по осі північ – південь, розмірами 3,5 x 7,5 м. Котлован споруди в центрі заглиблений до глибини 0,55 м і майже незаглиблений біля країв. У споруді виявлено опаловальний пристрій у зруйнованому стані, що являв собою велику жаровню.

Серед кераміки зі споруди № 14 домінують уламки горщиків великих (18 – 30 см) та середніх (15 – 18 см) діаметрів вінець, гарного та задовільного випалу,

прикрашених по плічках та боках (рідше по вінцях чи шийках) лінійним та хвилястим орнаментами. Зрідка зустрічаються нігтьові вдавнення по плічку чи шийці. В одному випадку зустрічається вдавнення гребінцем по валику. Серед денець представлений екземпляр із просвердленим отвором, є екземпляр з клеймом у вигляді хреста, вписаного в чотирилисник. Більшість уламків датуються кінцем IX – першою половиною X ст. Індивідуальні знахідки зі споруди представлені пошкодженим у вогні гольником, зробленим з кістки птаха та прикрашеним орнаментом у вигляді солярних знаків, що утворюють спіраль, з обох боків гольника було по три зображення обличчя ідолів чи божеств, кістяним вістрям з просвердленим отвором, залізним цвяхом, трьома фрагментами залізних предметів невеликих розмірів, залізною скобою, ножем та двома уламками лез від двох інших ножів, кришталевою та сердоліковою намистинами, двома шматками обробленого шиферу, каменем-розтиральником, уламком кістяної проколки. Знахідки та характер споруди № 14 відносять її до споруд господарського призначення. До першого періоду існування садиби II (перша половина X ст.) також відноситься і господарська споруда № 20 овальних обрисів, розмірами 3 x 4,6 м, видовжена по осі північний захід – південний схід і заглиблена у материк на 0,35 м (Рис. 1).

З північно-західного боку від житла розміщені господарські споруди №№ 18 – 19, 23 та яма № 16, що належать до другого періоду існування садиби (друга половина X ст.).

З південного сходу від садиби II знаходився курган № 161⁸ за обрядом тілоспалення, в якому виявлено ранньогончарний горщик, біля розвалу якого зафіксовані кальциновані кістки (яма № 32 у розкопі № 9 2002 р.). Курганний ровик фіксується ямами №№ 28 – 30 (Рис. 1), в заповненні яких виявлено нечисленні фрагменти ранньогончарної кераміки початку X ст. Діаметр кургану становив 7 м. При плануванні садиби I від кургану відступили за 3,5 м і обнесли садибу огорожею, яка мала більш потужний рівчачок з цього боку, що може вказувати на існування у цій частині значно масивнішої огорожі, побудова якої була зумовлена світоглядними уявленнями мешканців.

Поява кургану з тілоспаленням на стороні на цій ділянці посаду відноситься до часу існування перших оборонних конструкцій на городищі (ровика з частоколом), що на початку X ст. загинули у пожежі. Ця ділянка майбутнього посаду використовувалася під курганний могильник. Лише через деякий час посад dorостає до цієї ділянки, і мешканці були змушені селитися тут.

У північно-західній частині огорожу садиби перекривають залишки кургану № 160⁹ з камерним похованням (споруда № 21, розкоп № 8 (2001 р.), що з'явився на території садиби II у кінці X – на початку XI ст. і зайняв частину території вже неіснуючої садиби II (Рис. 2). Розміри камери 2,3 x 3,5 м на рівні материка та 1,6 x 3 по дну, орієнтована по лінії схід – захід з відхиленням на 30° до півдня¹⁰. За реконструкцією поховального обряду, проведеного Ю. М. Ситим, поховання було здійснене під впливом християнської обрядовості, що побіжно підтверджує датування кургану. У заповненні камери з розкопу № 8 (2001 р.) зібрано керамічний матеріал, що датується кінцем X – початком XI ст. Над камерою, у насипі кургану, виявлено залишки пічини від пошкодженої жаровні зі споруди № 14, обриси її котловану і значну ушкодженість опалювального пристрою споруди. Під час насипання кургану частина ґрунту була взята із заповнення старого котловану споруди № 14, що і призвело до часткової руйнації жаровні.

Садиба III виявлена у східній частині дослідженої ділянки, на краю східної тераси. В розкопах №№ 10 (2003 р.), 17 (2006 р.) та 15 (2005 р.) зафіксовано фрагменти рівчачків від її південної огорожі, що орієнтовані по осі північний захід – південний схід. Із заходу садиба III має спільну огорожу з садибою I. У західній частині досліджено курган № 157¹¹ (розкоп № 5, 1999 р.), що з'явився на цій ділянці після занепаду садибної забудови. У розкопах №№ 10 (2003 р.) та 15 (2005 р.) було досліджено частину житла та декілька господарських споруд, що належать до другої половини X ст. (Рис. 1).

Житло (споруда № 44) являло собою котлован довжиною 4 м, який досліджено на ширину 3,2 м, глибиною 0,9 м від рівня материка. Споруда орієнтована стінами за сторонами світу з невеликим відхиленням до сходу. Житло мало зрубну конструкцію стін, про що свідчить стратиграфія заповнення котловану та відсутність стовпових ям на дні будівлі. У північно-східному куті зафіксовано піч розмірами 1,60 x 1,65 м, орієнтовану щелепами до півдня. Піч збереглася на висоту 0,4 м, черинь мав розміри 0,6 x 0,8 м і був обмежений з трьох сторін тілом печі товщиною 0,4 м. У межах розкопаної частини житла вхід не знайдено. Споруда припинила своє існування внаслідок розбирання конструкції і засипання котловану ґрунтом та материковим піском¹². Майже усі знахідки походять з верхньої частини заповнення споруди: уламок залізної скоби, дві пронизки із жовтого скла, невеликий металевий стрижень та ніж. Знахідки, знайдені у котловані, потрапили до його заповнення внаслідок його засипання чи замулення. За керамічним матеріалом житло датується другою половиною X ст. За 1 м на північ від житла досліджено господарську споруду № 39, видовженої форми шириною 2,4 м, досліджена довжина якої сягає понад 4 м. Котлован заглиблений в материк на 1 м і орієнтований по осі схід – захід. За керамічним матеріалом споруда синхронна у часі вищерозглянутому житлу, на її дні фіксується прошарок у вигляді значної концентрації горілої деревини. На північний захід від дослідженого житла, у розкопі № 10 виявлена ще одна господарська споруда наземного характеру, яка має три округлих, заглиблених в материк котловани, що на рівні материка об'єднані загальним контуром (споруди №№ 27, 29 – 30). Вони розташовані компактно одна біля одної і були залишками однієї споруди, не занадто заглибленої в ґрунт. Це підтверджує і однорідний керамічний матеріал другої половини X ст., що походить із цих споруд. Зазначимо, що невелика кількість заглиблених котлованів господарських споруд зовсім не означає їх відсутності в давнину. Частина споруд мала наземний характер і була розорана у XVIII – XX ст. Стан збереженості залишків наземних будівель не дозволяє однозначно трактувати концентрацію археологічного матеріалу на території окремих садиб (Рис. 2).

У кургані № 157¹³, який був насипаний на території садиби після її занепаду, (розкоп № 5, 1999 р.) досліджено ще одне камерне поховання (споруда № 9) розмірами 3,2 x 4,2 м на рівні материка, 1,1 x 3 м – по дну, орієнтоване довгою віссю по лінії схід – захід з відхиленням на 20° до півночі (Рис. 2). У центрі камери, на глибині 1,1 м знайдено скелет чоловіка, який лежав у випростаному положенні на спині. Біля лівого стегна небіжчика знайдено залізний ніж, а в нижній частині заповнення камери – п'ять цвяхів та горщик кінця X – початку XI ст. За два метри на північ від камери досліджено ще одне поховання (№ 1) – за обрядом інгумації в ямі (2 x 1 м), яке було орієнтоване паралельно камері. Не можна виключати, що поховання було підзаховане до кургану № 157 після його насипки.

Садиба IV досліджена частково у південній частині розкопаної ділянки. В розкопах №№ 16, 2006, 19, 2007 та 23, 2009 рр. фіксуються рівчачки від її північної огорожі. У північно-західній частині рівчачки прорізають курганий ровик (розкоп № 23, 2009 р.), з якого походить матеріал першої половини X ст. Скоріш за все, це залишки ще одного кургану, що передував забудові посаду. За керамічним матеріалом курган синхронний кургану № 161. Тобто у другій половині X ст. насип кургану був знівельований, і тому огорожа садиби фіксується на рівні материка, прорізаючи заповнення курганного ровика (Рис. 1).

Упритул до огорожі садиби було виявлено котлован житла (споруда № 38), досліджений в траншеї № 1 (2005 р.)¹⁴ та частково в розкопі № 23 (2009 р.). Житло мало підпрямокутний котлован розмірами 4,2 x 4,8 м, орієнтований стінами за сторонами світу з невеликим відхиленням до сходу. Його глибина становить 1,0 – 1,07 м від рівня материка. В котловані споруди в північно-східному куті знайдено глинобитну піч, що мала овальну в плані форму розмірами 1,45 x 1,85 м, висотою близько 0,8 м. Піч складено з болотного глею сіро-зеленого кольору, її розміри по верху становлять 1,1 x 1,05 м. Серед завалу зводу печі фіксувалися залишки устя,

повернутого щелепами на південь. Черинь мав діаметр близько 0,8 м і розташований на 0,1 м вище рівня дна котлована.

У південній стінці споруди, майже навпроти печі, зафіксовано вхід до споруди. Житло було залишене мешканцями. В шарі його засипки знайдено уламок калачеподібного кресала, фрагмент оселка з пісковика, 2 зігнуті металеві пластики, залізний ніж та шиферне пряслице. За керамічним матеріалом житло датується серединою – другою половиною X ст. За 0,7 – 1 м південніше житла була досліджена господарська яма № 114, що мала овальні обриси розмірами 2,1 x 2,9 м і заглиблена в материк на 1,2 м. Навколо ями зафіксовано серію стовпів від конструкції стін¹⁵. За керамічним матеріалом яма № 144 датується серединою – другою половиною X ст. і співіснувала з житлом садиби IV (можливо, яма є залишком господарської прибудови до південної стінки житла). До цього періоду забудови садиби належать споруди №№ 54, 55 та яма № 122, які розташовувалися на південний схід від житла у розкопі № 19 (2007 р.). Споруда № 54 підквадратної форми з дещо заокругленими кутами мала розміри 3 x 3,1 м, глибина котловану сягала 1,24 м від рівня материка, дно рівне. Зі споруди походять 2 кістяні проколки, уламок шиферного оселка, глиняне пряслице та 3 металеві стрижні. Кераміка представлена вінцями горщиків другої половини X ст. та 2 уламками сковороди. Споруда № 55 має округлий у плані котлован з глибиною 0,8 м від рівня материка, дно рівне. Розміри споруди – 1,35 x 1,8 м. З котловану походить нечисленна кераміка другої половини X ст. Яма № 122 мала округлі обриси розмірами 1,5 x 1,6 м і заглиблена на 0,78 м у материк. З ями походять залізний витий браслет та фрагменти горщиків X ст., представлені уламком вінця другої половини X ст. і денцем з клеймом та трьома наскрізними отворами (використовувалося як фільтр при смолокурінні).

Перпендикулярно північній огорожі садиби IV, в розкопі № 16 (2006 р.), фіксується серія рівчачків, що дотикаються до південно-західного кута садиби III і являються північно-західною межею садиби V, що має прямокутну форму і орієнтована по осі північний захід – південний схід (Рис. 1 – 2). Ширина садиби V становить 12,5 м, досліджена довжина сягає близько 31 м. Таким чином, площа ділянки може сягати близько 385 м².

З північного сходу вона межує з садибою III (в розкопах №№ 10, 2003 р. та 17, 2006 р.), а з південного заходу – садибою IV¹⁶.

Південно-східна частина садиби не досліджувалася, оскільки по цій ділянці проходить сучасна дорога від городища в напрямку с. Шестовиця. На території садиби V досліджено декілька господарських об'єктів двох будівельних періодів. Це споруда № 49 та ями №№ 69, 112, 119, що належать до першої половини X ст. Споруди №№ 28 та 48 можна віднести до другої половини X ст. На розкопаній площі не було виявлено жител, але наявність різночасових споруд свідчить про два періоди існування зазначеної садиби V. На північний захід від попередньої розташована садиба VI, що з південного заходу межує з садибою IV, а з північного сходу з садибою I. Північна межа садиби має три лінії рівчачків, які стоять за 1 – 3 м один від одного, що вказує на їх неодноразове перенесення. Така ситуація з перенесенням огорожі може свідчити про те, що садиба I, яка межує з садибою VI з північного сходу, на першому етапі свого існування мала дещо більшу площу (600 м²), використовувалася огорожа, від якої залишився південно-західний рівчачок. На другому етапі свого існування, з появою щільнішої забудови ділянки її площа дещо зменшується (510 м²) і з південного заходу від неї будується садиба VI (Рис. 2). Керамічний матеріал з ями № 101 (розкоп № 16, 2006 р.) та споруди № 61 (розкоп № 23, 2009 р.) вказує саме на другу половину X ст. – час існування садиби VI.

Окремі ділянки рівчачків від огорож були зафіксовані в розкопах №№ 20 (2008 р.) та 21 (2009 р.) у західній частині розкопаної ділянки. В розкопі № 20 зафіксовано три рівчачки, що мають орієнтацію з півночі на південь із незначним відхиленням до сходу, а у розкопі № 21 досліджено два рівчачки, що орієнтовані

по осі південний захід – північний схід. Їх продовження фіксується в розкопі № 13, 2003 р. і, можливо, вказує на існування з північного заходу від згаданих рівчачків проїжджої частини, яка проходила з городища по середині видовженого мису, а в північній частині посаду розгалужувалася на два напрямки. Перша повертала на південний захід до ур. Узвіз, друга – на північний схід (паралельно до вигину тераси р. Десни), у бік Чернігова. Саме південно-східний край цієї дороги і зафіксовано в розкопах №№ 13, 2003 р. та 21, 2009 р. Рівчачки в розкопі № 21 та західна огорожа садиби I, розташовані майже перпендикулярно один до одного, дозволяють висловити припущення про існування садиби VII, що розташована біля західної частини розкопаної ділянки (Рис. 1 – 2). Відсутність досліджених об'єктів на садибі не дає змогу віднести її до жодного з будівельних періодів.

Господарський устрій мешканців садиб на обох етапах забудови цієї ділянки посаду представлений сільським господарством (землеробством, тваринництвом) та промислами (мисливство, рибальство, бортництво, вигонка дьогтю). На відміну від південної частини посаду (розкоп № 1) тут відсутня металургійна справа та ковальське ремесло, але виявлені сліди ювелірного ремесла на садибі I, що репрезентоване уламками бронзових казанів, керамічною лялькою, виплесками бронзи, бочкоподібним важком із заліза, обтягнутого бронзою.

Протягом 1998 – 2009 рр. на північній ділянці посаду городища Коровель було відкрито 7 садиб та 4 давньоруські кургани. На початку X ст. на цій ділянці посаду насипаються перші кургани з тілоспаленням (кургани №№ 161, 166). Пізніше, у 20 – 30 рр. X ст. ділянка починає забудовуватися і виникають перші садиби на міжкурганному просторі, де будуються житла та господарські споруди (садиби I, II, V). Через деякий проміжок часу, у 40 – 50 рр. X ст. виникають нові садиби (III, IV, VI, можливо VII), а житла та господарські споруди старих перебудовуються. В кінці X – на початку XI ст. садибна забудова цієї ділянки посаду занепадає, а на її місці вдруге з'являються поховання від курганного могильника, що розташовувався на північ від посаду¹⁷. Не виключено, що занепад садиб і скорочення території Шестовицького посаду в кінці X ст. було пов'язане з економічними та політичними подіями, що відбувалися в Європі. Початок «срібної кризи» на Сході був доповнений розгромом Святославом Хазарії (965 – 966 рр.), що значно скоротило вплив східної торгівлі. Це зумовило скорочення товарообігу і спричинило зменшення кількості населення, яке проживало в торгово-ремісничих поселеннях, як Шестовиця. Міжнародна торгівля відходить на другий план, але залишається роль поселення як військової бази київських князів на Лівобережжі Дніпра. Незважаючи на зменшення площі посаду, Шестовиця продовжує контролювати водну артерію по Десні та суходільний шлях з Чернігова до Києва.

1. Возний І., Федорук А. Формування торгово-ремісничих посадів давньоруських міст кінця X – першої половини XIII ст. на території межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 20. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – С. 390.

2. Коваленко В., Моця А., Сытый Ю. Археологические исследования Шестовицкого комплекса // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII – XI ст. Матеріали Міжнародного польового семінару (Чернігів – Шестовиця 17 – 20 липня 2003 р.). – Чернігів: Сіверянська думка, 2003. – С. 51 – 84.

3. Коваленко В. П., Моця О. П., Ситий Ю. М. та інші. Звіт про археологічні дослідження в ур. Коровель біля с. Шестовиця Чернігівської обл. в 1998 р. – Т. II. – Дослідження на посаді городища в ур. Коровель. – Чернігів, 1999 // НА ІА НАНУ. – С. 22 – 28.

4. Моця О. П., Готун І. А. Роботи 1998 р. на селищі в урочищі Коровель біля Шестовицького городища // Археологічні відкриття в Україні 1998 – 1999 рр. – К., 1999. – С. 32 – 33; Готун І. Споруди давньоруських пам'яток Шестовиці та їх місце синхронних старожитностей регіону // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 11. – Львів, 2007. – С. 250.

5. Коваленко В. П., Моця О. П., Ситий Ю. М. та інші. Звіт про археологічні дослідження в ур. Коровель біля с. Шестовиця Чернігівської обл. в 1998 р. – Т. II. – Дослідження на посаді городища в ур. Коровель. – Чернігів, 1999 // НА ІА НАНУ. – С. 23.

6. Козубова Д. Хвилястий орнамент на горщиках ранньокругових форм як хронологічний індикатор в комплексах кінця IX – першої половини X ст. // Середньовічні старожитності

Центрально-Східної Європи: Матеріали VII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. – Чернігів: Сіверянська думка, 2008. – С. 103 – 105; Шарпата Д. Використання окремих типів кераміки для синхронізації археологічних комплексів // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VI Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. – Чернігів: Сіверянська думка, 2007. – С. 202 – 204.

7. Ситий Ю., Скороход В. Житла X – початку XI ст. на посаді городища Коровель біля с. Шестовиця // Село над Десною – Шестовиця. Збірник наукових праць. – Ніжин: “Аспект-Поліграф”, 2009. – С. 107 – 108.

8. Ситий Ю. До питання про місцезнаходження курганів та курганных груп в ур. Коровель в с. Шестовиця // Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування Давньоруської держави) IX – XI ст. Матеріали Міжнародного польового семінару. – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. – С. 174.

9. Там само.

10. Ситий Ю. М. Камери, “псевдокамери” та могили чернігівського некрополя // Чернігівські старожитності. Науковий збірник. Випуск 2. За матеріалами VIII Міжнародної наукової конференції “Християнські старожитності Київської Русі”. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2009. – С. 293.

11. Ситий Ю. До питання про місцезнаходження... – С. 174.

12. Ситий Ю., Скороход В. Житла X – початку XI ст. ... – С. 109 – 110.

13. Ситий Ю. До питання про місцезнаходження... – С. 174.

14. Коваленко В. П., Моця О. П., Ситий Ю. М. Дослідження в Шестовиці в 2005 р. // Археологічні дослідження в Україні 2004 – 2005 рр. – Київ, Запоріжжя: Дике поле. – С. 198.

15. Ситий Ю., Скороход В. Житла X – початку XI ст. ... – С. 109.

16. Коваленко В. П., Моця О. П., Ситий Ю. М. Дослідження в Шестовиці у 2007 р. // Археологічні дослідження в Україні 2006 – 2007 рр. – Київ, Запоріжжя: Дике поле. – С. 164.

17. Скороход В. Про деякі особливості розташування IV – VI курганных груп Шестовицького могильника // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Тези доповідей V Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. – Чернігів: Сіверянська думка, 2006. – С. 150 – 154.

В данной работе анализируются и впервые публикуются комплексные исследования усадебной застройки в северной части посада Шестовицкого городища. За 11 лет работ на этом участке выявлено 7 усадеб и 4 кургана X – начала XI вв.

Усадебная застройка на этой территории возникает в начале X в., где находились курганы от первого некрополя. Во второй половине X в. застройка уплотняется, а более ранние усадьбы перестраиваются заново. В конце X – первой половине XI в. часть усадеб прекращает свое существование и на их месте насыпаются курганы с камерными погребениями.

Complex investigations of the farmstead building in the northern part of the trading quarter of the Shestovitsa site have been analyzed in this article and are published for the first time. During 11 years of the researches 7 farmsteads and 4 burial mounds of the X – beginning of the XI cent. had been found.

Farmstead building on this territory, where the burial mounds from the first necropolis had been placed, appears in the beginning of the X cent. The building becomes more compact in the second half of the X cent., and earlier farmsteads are reconstructed. Several farmsteads halt existence in the end of the X – beginning of the XI cent. and new burial mounds with chamber interments are poured.